

PINTÉR ISTVÁN:

Adalékok a magyar ellenállási mozgalom historiográfiájához

A magyar antifasiszta ellenállási mozgalom is, hasonlóan a többi országokéhoz, szerves része a nemzetközi ellenállási mozgalomnak. Azonos volt jórészt a kiindulópontja, célja, hasonlóak voltak harci eszközei. Sok rokonvonást mutat a nemzetköziével a mozgalomban résztvevők tábora, nagyrészt azonosak a mozgalomban részt vett társadalmi osztályok, rétegek, politikai pártok és csoportosulások is. Jórészt ugyanazok a belső és külső erők motiválták sikereit és sikertelenségeit, mint általában az ellenállásban részt vett összes országokét. Az ellenállási mozgalom nemzetközi volt olyan értelemben is, hogy nem ismert határokat, egyes országok fiai ott és úgy harcoltak, ahogy számukra lehetőségek adódtak, hogy harcuk nemcsak a nemzeti, hanem az egyetemes haladás, a fasiszmus megdöntésének ügyét szolgálja. Nem véletlen tehát, hogy az ellenállási mozgalom történetével foglalkozó történészek időről időre összejönnek, hogy kicseréljék tapasztalataikat, összegezzék és összehasonlítsák kutatási eredményeiket, tisztázzák a felmerült nézeteltéréseket. Konferenciánk különösen a kutatási eredmények összegezése, a módszertani tapasztalatok megvitatása szempontjából is nagy jelentőségű, hiszen az egyes országok ellenállási mozgalma historiográfiájának áttekintése nemzetközileg közkinccsé teszi az immár csaknem 30 esztendő alatt összegyűjtött, felhalmozott és részben feldolgozott, az ellenállási mozgalomra vonatkozó anyagokat.

A fentieknek nem mond ellent, hanem azzal dialektikus egységben van az a megállapítás is, hogy a magyar ellenállási mozgalom a sok hasonlóság ellenére, sok egyedi, kimondottan nemzeti karaktert tükröz. Ez összefügg Horthy Magyarországnak a náci Németországhoz fűződő „baráti”, valamint a szomszédos országokkal kapcsolatos ellenséges viszonyával. Összefügg ez a magyarországi forradalmi és haladó erőknek 1919-ben és azt követően többször megisméltódott nagyarányú vereszettségével, ebből következően a forradalmi és haladó erők gyengeségével, más országoknál nagyobb fokú szervezetlenségével, szétszórtságával. Motiválta a mozgalom helyzetét Magyarországon a trianoni békeszerződés adta nagyfokú nacionalista, sovíniszta áramlatok tömeghatása, a hamis és igazi nemzeti érdekek felismerésének és tudatosításának súlyos problémái stb.

Ugyanakkor a magyar ellenállási mozgalom egyetemes és nemzeti jellege alapján szerves része, egyenes folytatása annak a küzdelemnek, amelyet népünk évszázadokon át folytatott szabadságáért, az ország függetlenségéért, a társadalmi haladásért. De nemcsak „passzív” formában kapcsolódott össze ellenállási mozgalmunk haladó múltunkkal, hanem aktív formában is. Hisz szabadságharcos hagyományaink, elsősorban az 1848—49-es magyar szabadságharc elméleti és politikai ihletője volt a Hitler-ellenes antifasiszta nemzeti küzdelemünknek.

Így kapcsolódott össze a magyar ellenállási mozgalomban a haladó múlt és a jelen, a sajátosan nemzeti és az egyetemes haladás ügye.

Az ellenállás fő erejét Magyarországon is, hasonlóan Európa más országaihoz, a dolgozó osztályok képezték, motorja és legfőbb szervezői pedig a munkásosztály pártjai, elsősorban a kommunista párt volt. Oldalukon vagy mellettük, néha mint utitársak, de a legtöbb esetben mint ideiglenes szövetségesek ott küzdöttek más — főként polgári — pártokhoz, csoportokhoz, egyesületekhez tartozók, akik egyetértettek akkor a kommunistákkal a legfontosabb feladatban: a nácik elleni harc szükségességében. Természetesen a harc útjairól, módjairól alkotott elképzeléseik, s jövőbeni szándékuk nemegyszer keresztezték egymást. Az a sok ezernyi magyar, aki határainkon innen és túl fegyvert fogott, vagy tizezrével vállalta az ellenállás egyéb formáját, népünk jobbik lelkiismeretét, a másik Magyarországot testesítették meg.

Az ellenállási mozgalomnak a fentiekben jelzett összetettsége és célja ad magyarázatot arra, hogy a története iránti érdeklődés — időben való távoldás ellenére — sem csökkent, sőt fokozódik. Kisebb könyvtárat tenne ki az a sok dokumentumkiadvány, tanulmány, monográfia és memoár, amelyek hol átfogóan, hol egyedi eseteket vizsgálva tárják fel a mozgalom történetének szűkebb vagy átfogóbb eseményeit, történetét. A legtöbb országban már megkezdték, egyes helyeken befejezéshez közeledik az ellenállási mozgalom forrásanyagainak összegyűjtése, rendezése, s több kötetben való publikálása, s ennek alapján a tudományos összegező munkák elkészítése.

Hol tartunk mi, magyar történészek az ellenállási mozgalom történetének kutatása, feldolgozása terén? S amit közreadunk milyen értéket képvisel? — erre kívánunk a továbbiakban vázlatosan választ adni.

A magyar ellenállási mozgalom anyagainak összegyűjtése, rendezése és feldolgozása általában lépést tartott a második világháború és az azt megelőző-követő évek magyar vonatkozású résztémáinak rendszerezésével és feldolgozásával. Sőt több vonatkozásban előbbre is tartunk; 1945 és 1973 között 150 olyan önálló munka jelent meg, amely témájánál fogva kapcsolatban áll a vizsgált területtel. Ezek műfajilag az okmány- és forrásgyűjtemények, tudományos értekező feldolgozások, monográfiák, visszaemlékezés-kötetek, memoárok, népszerű történeti munkák, bibliográfiák és a valóság ihlette irodalmi feldolgozások csoportjába sorolhatók. Az újságokban, folyóiratokban is sok száz — részben új tényeket feltáró — kisebb feldolgozás, cikk kapott helyet témánkról.

A feltáró, rendszerező és feldolgozó munka azonban nem volt folyamatos. Az 50-es évek politikai körülményei nem kedveztek sem az anyaggyűjtő, sem a feldolgozó munkának. Az írott források, okmányok és a partizánharc feldolgozásához szinte nélkülözhetetlen *élő források* egy — és nem is jelentéktelen része — sajnos örökre elveszett a kutatók és a téma iránt érdeklődők számára. A tudományos munka fő akadályát a kezdeteknél — és ma is — a források gyér és szét-szórt állapota okozta és okozza. Amit azonban a háború után még sok utánjárás-sal, szorgos munkával, az élő forrásanyag felhasználásával biztosítani lehetett volna, ma már kevésbé pótolható. Az élő forrásanyag forrásértéke az idő távoldásának arányában csökken is. Ezt előljáróban azért is hangsúlyozni kell, mert — szemben számos ország jól szervezett ellenállási mozgalmával, s a szervezettség fokának megfelelően gazdag írott forrásokkal — a magyar mozgalom szervezettségének gyengesége és a mozgalom sok tekintetben spontán jellege miatt kevés az írott, dokumentált anyag. Ezt csak tetézi az ellenállási mozgalom centralizált-ságának gyengesége, a sok apró, adatok nélküli részterület, ami az alapkutatásó-

kat ugyancsak nehezítette és nehezíti. Az igazsághoz tartozik az is, hogy közvetlenül 1945 után a viszonylagosan gyenge mozgalom küzdelmének hasznosítását nem tekintették országos ügynek, az 1950-es években pedig a kezdeti feltáró munkát is visszafogták. Ilymódon csak az 1950-es évek második felétől kezdődhetett meg egy szisztematikus gyűjtő és feldolgozó munka ezen a téren.

Mégis az ellenállási mozgalom történetének feltárása, anyagának összegyűjtésére a kísérletek viszonylag korán, közvetlenül a felszabadulást követő években megkezdődtek. A munkában az ellenállási küzdelmek, a partizánharcok résztvevői jártak élen, akik részben rövid — jelentésszerű — leírásokban összegezték csoportjaik tevékenységét, részben pedig újságcikkekben tették közzé harcaik egy-egy fontosabb epizódját. Az „utolsó csatlós” erkölcsi teherterele is arra ösztönözte a mozgalom volt harcostársait, hogy — miközben vállalnunk kellett a súlyos történelmi örökséget és következményeit, — megmutassák népünknek és a haladó világnak a másikat, a fasizmus elleni harcot vállaló Magyarországot is. Így született meg már 1945-ben *Darvas József*: „Város az ingoványon” (Szikra, 1945) című könyve, amely a háború alatti antifasiszta mozgalom első gazdagon dokumentált — a történetírói, írói és a memoár műfaját egyaránt magán viselő értékes könyve. Az ellenállási mozgalom történeti áttekintése mellett külön érdeme a szerzőnek, hogy a munkájában felhasznált alapvető dokumentumokat ő gyűjtötte össze. Azóta ez a mű 3 kiadást ért meg.

Darvas könyvéhez hasonló népszerű munkák születtek az egyes területeken folyó fegyveres partizánharcok történetének összefoglalására. Ezek közé tartozik *Fehér Lajos*: „Harcunk Budapestért” (Szikra, 1946) című könyve, amelyben a fővárosi kommunista fegyveres partizáncsoportok harcainak, akcióinak eseményeit összegezi, dokumentumértékű feldolgozásban. Az újpesti partizánok történetét *Földes Mihály* még 1945-ben összefoglalta. A felszabadulást követő években az egyes partizáncsoportok tevékenységét örökítették meg — legtöbb esetben a résztvevők visszaemlékezéseire és a csoportok írott emlékeire támaszkodva — a különböző történeti értékű, de a későbbi alap kutatásokhoz nélkülözhetetlen forráskiadványok, mint pl. *Lévai Jenő*: „A Margit körüli vészbírák” (Légrády Nyomda, 1945), „Magyar partizánok a salgótarjáni szénmedencében” (Szikra, 1945), *Kovács István—Florián János*: „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen” Adatok a magyar partizánmozgalom történetéhez (Athenaeum, 1946), *Révay Kálmán*: „A szabadság négy vértanuja”, *Dezsényi Miklós*: „Hősök és árulók” (Magyar Téka, 1948), *Szakasits György*: „Törvényen kívül” (Dolgozók Könyvszolgálat, 1947).

Az 1946 és 1948 között az ellenállási mozgalomról megjelent összefoglaló jellegű munkákban a koalíciós küzdelmek éreztették hatásukat. Így több munka egyes pártok részvétele alapján vizsgálta az antifasiszta küzdelem történetét. 1946-ban jelent meg „A reakció ellen. Az SzDP harca. Hősköltemény és krónika” (Népszava Könyvkiadó), majd a kisgazdapárti feldolgozás „Pártunk harca a demokráciáért” (A FKGP története) — Kisgazdapárt kiadványa, 1947. Ugyancsak 1947-ben látott napvilágot *Paál Jób—Radó Antal*: „A debreceni feltámadás” című könyve, amely az Ideiglenes Nemzetgyűlés és Nemzeti Kormány történetét elemelve, rövid összefoglaló áttekintést nyújt az 1944-es esztendő antifasiszta küzdelmeiről. Ezt követte *Szekfű Gyula*: „Forradalom után” (1947), amelyben a szerző a háború alatt a társadalom különböző rétegeiben végbement átorientálódás problémáján keresztül vizsgálja a felszabadulás után végbement forradalmi változásokat.

1948-ban, a Szikra kiadásában jelent meg *Kállai Gyula*: „A magyar függet-

lenségi mozgalom 1936—1945” c., lényegében a feltárás és feldolgozás első periódusát lezáró, tudományos szempontból is nagyértékű munkája. Kállai Gyula, — mint az ellenállási mozgalom egyik vezető egyénisége — e munkájában jól ötvözte személyes emlékeit az 1948-ig összegyűjtött dokumentumokkal és a már megjelent munkákkal. A munka elsősorban politikai aspektusból vizsgálja a korszak, az ellenállási mozgalom eseményeit, a magyar antifasiszta mozgalom bonyolult, ellentmondásoktól nem mentes történetét. Mivel vizsgálódása mindvégig a realitások talaján matad, Kállai Gyula munkája számos következtetésben azonos, vagy közelít a tudományos megállapításokhoz. A szerző művében az első népfrontos kísérletről, a náciellenes nemzeti egység politikájának meghirdetésén, a kezdeti eredményeken át a mozgalom visszaesésének bemutatásán keresztül vezet el az olvasót a fegyveres partizánharc kibontakozásáig, az ország felszabadulásáig. A könyv értékére és népszerűségére jellemző, hogy eddig már 5 kiadást ért meg.

Az ötvenes évek első felében ez a munka megrekedt. Ez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a dogmatizmus jelentkezése, majd a törvénytelenések során éppen az ellenállásban részt vett kommunista, szociáldemokrata és más pártállású vezetők kerültek a vádlottak padjára, így érthető, hogy az akkori politikai vezetőknek nem volt érdeke, hogy azok antifasiszta érdemeit népszerűsítse.

Hazánk felszabadulásának 10. évfordulója vetett véget a kényszerű hallgatásnak, megnyitotta az utat a magyar antifasiszta mozgalom kutatása és feldolgozása előtt. 1954 és 1955-ben több olyan dokumentumkötet jelent meg, amely első ízben közölt alapvető forrásokat a magyar ellenállás történetéből. Ilyenek: „Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. V. kötet” (Szikra, 1955), „Felszabadulás 1944. szeptember 26.—1945. április 4.” (Szikra, 1955), „Előre, harcra ifjúnunkás” (Ifjúsági Kiadó, 1954). — Ugyancsak a felszabadulás évfordulójára jelent meg az ellenállási és partizánharcok sajtóbibliográfiáját is tartalmazó kiadvány „Hazánk felszabadulása” (1944—1945). A felszabadulás évfordulójára jelent meg néhány partizánecsoporthoz tartozó visszaemlékezésszerű, illetve irodalmi feldolgozása is. Közülük említést érdemel *Fekete Mihály*: „Partizánok az Avas alján” (Szikra, 1955) a Miskolc környéki partizánok történetéről, *Baktai Ferenc*: „A kőbányai előőrs” (Szikra, 1956), a kispesti-kőbányai partizánecsoporthoz tartozó történetéről; *Molnár Zoltán*: „Egyver ropog a Buzsoron” (Szikra, 1956), a Rákóczi partizánegység történetét eleveníti fel stb. 1955-ben történt első kísérlet a magyar ellenállási harcok résztvevői visszaemlékezéseinek gyűjteményes kiadására „Hősi harcok emlékei” címen.

Ugyancsak a felszabadulás 10. évfordulójára készült el az első tudományos igényű írott munka, *Nemes Dezső* tollából „Magyarország felszabadulása” címen (Szikra, 1955). A könyv a háború alatti demokratikus erők küzdelmét és az ezen belüli különböző irányzatok szerepét vizsgálva jut el arra a megállapításra, hogy az ország forradalmi átalakulásának a külső és belső feltételek kedveztek, majd ennek nyomán azt elemzi, hogy a lehetőségeket hogyan hasznosították a kommunista párt vezetéseivel a dolgozó tömegek a demokratikus, majd a szocialista forradalom során. A könyv II. kiadásában, 1960-ban a szerző sok tekintetben tovább fejlesztette, tudományosan jobban megalapozta munkáját. A könyv értékét az is növeli, hogy utat nyitott az általunk tárgyalt téma tudományos igényű feldolgozásához.

Az 1956-os ellenforradalom ugyan átmenetileg ismét visszavetette a kutatásokat, de az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején végre megteremtődtek

a politikai és tudományos feltételek az ellenállás történetének széles körű feltárására is. Ezekben az években számos tanulmány, kisebb forráspublikációk, újabb memoárok, irodalmi igényű feldolgozások láttak napvilágot. Erőteljesen bekapcsolódott a munkába a sajtó is. Így például 1959-ben, illetve 1960-ban a Népszabadság és a Magyar Nemzet cikksorozatban foglalkozott a magyar ellenállás problémájával, amelyek ugyan magukon viselték a zurnalisztika fogyatékoságait, de jelentős szerepük volt a téma iránti érdeklődés felkeltésében.

A magyar ellenállás történetével kapcsolatos kutatások nagyjából a hatvanas évek közepétől kezdenek „termőre” fordulni. Ezt jelzi az a tény is, hogy az elmúlt 10 évben az eddig elkészült összes feldolgozásnak kb. 60%-a erre az időszakra esik (vagyis 150-ből mintegy 90 mű ebben az időben jelent meg). Az eredményt a politikai, tudományos feltételek változása mellett két egyéb tényező is kedvezően befolyásolta.

1. A kutatók számára megnyíltak a hazai és külföldi levéltárak kapui, s így hozzáférhetővé váltak az ellenállási mozgalomra vonatkozó legfontosabb írott források. Ezzel párhuzamosan megkezdődött — sajnos nem elég tervszerűen — a visszaemlékezések és a még magánszemélyeknél levő iratok, fényképek, egyéb tárgyi vagy írott források összegyűjtése. Ennek nyomán az alap kutatáshoz szinte nélkülözhetetlen két dokumentumkötet jelent meg: „Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1935—1945” (Kossuth, 1964) és *Harsányi János*: „Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen 1941—1945” (Zrinyi, 1965). Különösen az utóbbi jelentett nagy segítséget, mert a benne közzétett mintegy 250 dokumentum a magyar, szovjet, csehszlovák, jugoszláv és más országok archivumának magyar vonatkozású dokumentumait öleli fel. A munka iránti nagy érdeklődést az is jelzi, hogy már második kiadásban is elfogyott. Két értékes visszaemlékezés-kötet is megjelent „A szabadság hajnalán” 1965-ben és a „Harcok, emlékek” 1969-ben.

2. A fejlődést előmozdító másik tényezőt abban lehet megjelölni, hogy a 60-as években a második világháború történetéről több olyan monográfia és szintézis jelent meg, amelyek ugyancsak megkönnyítették a kutatásokat és a feldolgozással kapcsolatos gondok egy részének feloldását. Ezek lehetővé tették a korszak általános problémáinak feltárását és tudományos megközelítését, esetenként már választ is adtak eddig feltáratlan kérdésekre is. Másrészt lehetővé tették, hogy magát az ellenállási mozgalmat is, a magyar és részben az egyetemes történet szerves részeként vizsgáljuk, s ennek során keressük annak sajátos és általános vonásait. Ezek között a munkák között említést érdemel: „Magyarország története” II. kötet (Gondolat, 1964) és „A magyar forradalmi munkásmozgalom története” II. kötet (Kossuth, 1967) megfelelő részei.

Az 1960-as évek elején a tudományos monográfiák sorát *Korom Mihály*: „A fasizmus bukása Magyarországon” (Kossuth, 1961) c. könyve nyitotta meg, amely értékes, eddig jórészt ismeretlen adatok alapján adott áttekintést a magyarországi ellenállás történetéről. A szerző azonban túlzottan a forradalmi átalakulás kérdésének rendeli alá az antifasiszta mozgalmat, s ezzel szűkíti annak társadalmi bázisát. A könyv értékelése körül kialakult széles körű vita nagyban segítette a téma kutatóit a helyesebb álláspont kialakításában. *Ságvári Ágnes*: „Népfront és koalíció Magyarországon” c. monográfiája 1936—1948 (Kossuth, 1967) ugyancsak értékes adalékokat tartalmaz az ellenállás történetének megértéséhez, s az ország történetének nagyobb periódusába helyezve keresi annak történeti szerepét. Az erdélyi ellenállási mozgalom történetéről, a magyar és

román antifasiszták kapcsolatáról nyújt átfogó, a részleteket is aprólékosan megvilágító képet *Csatári Dániel*: „Forgószélben” (Akadémiai Kiadó, 1968) c. könyve.

Több résztanulmány publikálása után jelent meg *Pintér István*: „A magyar kommunisták harca a Hitler-ellenes nemzeti egységért” (Kossuth, 1968) a KMP vezette antifasiszta nemzeti egységfrontpolitikájának átfogó értékelését nyújtó monográfiája. Majd ezt követte „A Magyar Front és az ellenállás” (Kossuth, 1970) c. szintézise, amely a nemzeti erők összefogását mutatja be a német megszállás után, új megvilágításba helyezve a kormány kiugrási kísérletét. A szerző egyben összegezi mindazokat a katonai, politikai kísérleteket, a partizánharcokat, amelyek célja volt az ország leszakítása a náci Németország oldaláról. A magyar ellenállási mozgalom sajátosságainak, a nemzetközitől részben eltérő vonásainak bemutatásával megkísérli a választást arra: miért nem sikerült Magyarországon is fegyveres felkelést kirobbantani. A szovjet levéltárak anyagát is hasznosítva ad bizonyos kiegészítést az elmondottakhoz *A. Puskás*: „Magyarország és a második világháború” (Kossuth, 1972) c. munkája.

A fentebb említett monográfiák tudományos szinten kísérik meg a választást az olyan problémákra: mit jelentett a magyar ellenállás szempontjából az 1938—1941-es területátcsatolás, a német alárendeltség helyett a „szövetségi viszony”, a magyar uralkodó osztályok nyugati orientációs szárnyánál és a közép- és kispolgári rétegeknél a félelem 1918—1919-es forradalmak megismétlődésétől. Ezek a művek feltárják Kállay miniszterelnök kétarcú politikáját, amelynek lényege volt: Nyugat felé tapogatózni, Hitlert pedig Kelet felé kiszolgálni. Ezek a művek megvilágítják Kállay politikájának következményeit, az ország 1944. március 19.-i német megszállását; 1944. október 15-én a náci quislingek hatalomra segítését és a már szervezett politikai erőként jelentkező Hitler-ellenes csoportok szétverését. Választ adnak arra is, milyen politikai platformon bontakozott ki az antifasiszta mozgalom, milyen politikai pártok, csoportok, milyen mértékben vettek részt benne. Melyek voltak azok a közös érdekek, amelyek, ha lazán is, de összetartották a rendkívül heterogén tábort és melyek azok, amelyek az összefogás ellen hatottak és lehetővé tették, hogy a közös érdekek ellenére is — főként az aktív cselekvés frontján — a széthúzó, az összefogást akadályozó tényezők legyen a döntő szó. Tudományosan is bizonyított, hogy a magyar ellenállás szellemi és politikai fő ereje, a KMP által befolyásolt és vezetett mozgalom erősödése vagy visszaesése kihatott az összes náciellenes erők tevékenységére. Választ adnak ezek a munkák arra is, milyen társadalmi problémák foglalkoztatták az ellenállás tábort, s ezek mennyire voltak előrevivői, esetenként pedig fékezői a közös harcnak. A monográfiákban mindezek a fontos elvi kérdéseken túl bőséges tényanyag, esemény található a témára vonatkozóan.

A magyar partizánharcokra vonatkozó ismeretanyag rendszerezését, összegezését és e témakörben vitatott kérdések közül egy sor tisztázását tűzte ki célul a *Gazsi József* és *Pintér István* szerkesztésében megjelent „Fegyverrel a fasizmus ellen” (Zrínyi Kiadó, 1968) c., a mozgalom történetével foglalkozó legismertebb szakemberek által írott 10 tanulmány, amely átfogja az országban és az ország határán túl — szovjet, lengyel, csehszlovák, jugoszláv, francia, belga földön — küzdő magyar partizáncsoportok történetét. „A tanulmánygyűjtemény nem reprezentálni akarja a magyar ellenállási mozgalmat — írják a szerkesztők a bevezetőben —, hanem munkakötet kíván lenni, amely lépcsőfokot alkot eddigi és leendő ismereteink között. Célunk volt az is, hogy összefogjuk és együttes munkára ösztönözzük az e témakörben dolgozó történészeket. A résztanulmányok

közzétételével egy később megszületendő monográfia munkálatait is segíteni akarjuk.

Az 1960-as évek nemcsak az ellenállási mozgalmak történetét szintetizáló munkák megjelenésének kedveztek, hanem olyan részmunkák megjelenésének is, amelyek egy-egy partizáncsoport, vagy egy ellenállási „gócc” történetét dolgozták fel tudományos eszközökkel. Az 1970-es évek elején e munkákból mind jelentősebb szerepet vállal a helytörténetírás is. A sorozatot még az 1960-as évek elején *Pintér István* tanulmánya nyitja meg, amely a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága és Katonai Vezérkara történetéhez nyújt alapvető ismereteket. (Hadtörténelmi Közlemények, 1961. 2. szám). *Tóth Sándor*: „Budai Önkéntesek” (Zrínyi Kiadó, 1961) c. könyve a szovjet hadsereg oldalán átállt magyar katonákból alakult budai önkéntes ezred harcait dolgozza fel. *Nagy Sándorné* tanulmánya a baranyai partizánharcok történetét és azok társadalmi feltételeit elemzi („Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944—1946”. Pécs, 1961). *Buzás Endre*: „Partizánösvényen” (Zrínyi Kiadó, 1962) c. népszerű feldolgozásában az Ungvár környékén bevetésre került Bujanov-Lencsés ejtőernyős partizáncsoportról ír. *Baktai Ferenc*: „Az égből hulltak” (Kossuth, 1959) c. regényében a Petőfi partizánbrigád naplója alapján dolgozza fel — tudományos hitelességre törekedve — a Szlovákiában harcoló magyar partizánegység történetét. *Keserű Ernő*: „Különös katonák” (Zrínyi Kiadó, 1963) c. munkájában a Ságvári partizáncsoportnak, *Pásztor János*: „A tárnák katonái” (Zrínyi Kiadó, 1964) a sárisápi bányászpártizánoknak, *Csillik Gábor*: „Budapesten harcoltunk” (Magvető, 1964) a fővárosi partizánakció-gárdáknak állít emléket. A közelmúltban került sor egy, az antifasiszta ellenállás oldalára átállt, rendfenntartó zászlóalj, a XIII/1-es KISKA-alakulat történetének monografikus feldolgozására *Gazsi József* révén: „Egy zászlóalj krónikája” címen (Zrínyi Kiadó, 1962). Ugyanabban az évben jelent meg *Godó Ágnes* tollából „Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban” (Zrínyi Kiadó, 1973) népszerű tudományos feldolgozása, amely az első kísérlet a jugoszláv földön harcoló több ezer magyar antifasiszta küzdelmének átfogó feltárására. *Komját Irén—Pécsi Anna*: „A szabadság vértanúi” (Kossuth, 1973) népszerű feldolgozása pedig a francia földön harcolt magyaroknak állít emléket. A tudományos népszerű feldolgozások sorában említést érdemel *Hollós Ervin*: „Rendőrség, csendőrség, VKF 2” (Kossuth Kiadó, 1971) c., a magyar antifasiszta és partizánmozgalom felszámolásával foglalkozó szervek történetét, módszereit elemző és feldolgozó könyve.

Mint világszerte, úgy nálunk is rendkívül fellendült a memoáriródalom s vele együtt az irántuk való érdeklődés. Ez alól nem kivétel az ellenállási mozgalom sem. Fellendülését a fokozott érdeklődés mellett az is magyarázza, hogy a résztvevők, akik eddig zömében aktív politikusok voltak, nyugalomba vonulásuk után megfelelő idővel, a memoárokhoz szükséges alapvető dokumentumanyaggal, a kiadók részéről pedig kellő támogatással rendelkeznek.

A korszak antifasiszta ellenállási mozgalmának átfogó vizsgálatához nyújt segítséget a még 1947-ben, a volt náciellenes honvédelmi miniszter, *Nagybacsoni Nagy Vilmos* gazdagon dokumentált, valóság-hű memoárja, amely a Körmentdi Kiadónál „Végzetes esztendő” címen jelent meg. Értékes adatokkal gazdagítja az antifasiszta harcra vonatkozó ismereteinket a Kisgazdapárt baloldali vezetőjének, az Elnöki Tanács volt elnökének, *Dobi Istvánnak* „Vallomás és történelem” (Kossuth, 1964), a Szociáldemokrata Párt háború alatti titkárának, *Marosán Györgynek* „Tüzes kemence” (Magvető, 1969), *Markos Györgynek*, a Magyar Front szervezőjének a „Vándorló fegyház” (Magvető, 1971) c. memoárja. A partizán-

harc történetéhez nyújt nélkülözhetetlen ismereteket az egykori partizánparancsnok, *Nógrádi Sándor* „Emlékeimből” (Kossuth, 1961) c. memoárja, a szovjet földön harcoló magyar partizáncsoportok vezetőjének, *Földes Pálnak*: „Partizánemlékek” és *Dékán Istvánnak*: „Hazatérés” (Zrínyi Kiadó, 1960) c. visszaemlékezése. Fábri József, Z. Nagy Ferenc, Keresztes Mihály, Roják Dezső, Dékány Sándor, Illés Béla, Kossa István, Vadász Ferenc különböző, memoárszerű írásai ugyancsak értékes adalékokat nyújtanak az antifasiszta mozgalom történetéhez.

Az eddigi — elsősorban tudományos — feltáró és feldolgozó munka olyan szakaszhoz érkezett, amikor megteremtődtek egy többkötetes szintetizáló mű létrehozásának a feltételei. A magyar ellenállási mozgalom méretéről, jellegéről, sajátos vonásairól, a főbb harci területekről a történészek munkája nyomán már eddig kialakult és ismertté vált kép alapvetően alig fog változni. Egyes csoportok történetének átfogóbb ismerete, s főként a polgári vonalon szervezett ellenállás jelent még fehér foltot az ellenállás történetében. Utóbbi munkálatai is folyamatban vannak. Az említett átfogó, többkötetes szintézis megírásához még szükséges ismeretanyag összegyűjtéséhez, az egyes részkérdések alaposabb kidolgozásához kíván segítséget nyújtani a Magyar Partizán-Szövetség és a Magyar Történelmi Társulat által meghirdetett pályázati felhívás. A sajtó, rádió, televízió — ha nem is mindig szerencsés — de a tudományos munkát segítő eszközökkel jelentős szerepet vállalt és vállal az ellenállási mozgalomra vonatkozó adatok felkutatásában, harcosok megszólaltatásában és a zszurnalisztika és a televízió sajátos nyelvén a dokumentumok és emlékek feldolgozásában.

Összegezve: a magyar történetírás — itt részben vitatkozva is Gazsi Józsefnek a tárgykörben a Hadtörténelmi Szemle 1972. 4. számában megjelent, az eredményeket kicsit lebecsülő írásával — sokat tett és még kíván is tenni az antifasiszta mozgalom igaz történetének feldolgozásáért. A szintézis megírása előtt és főként már az ellenállási mozgalmat népszerűsítő irodalmi és zszurnalisztikai feldolgozások szempontjából egy kérdés mindenképpen sürgős tisztázásra vár, mégpedig az *antifasiszta ellenállás és partizánharc fogalma*. Ez nemcsak magyar, hanem — úgy véljük — az ellenállási mozgalom feldolgozásában is általános probléma. Mégis nálunk, ahol az ellenállási mozgalom éppen viszonylagos gyengesége folytán számos olyan, még határozottan ki nem fejlődött vonást mutat, amelynek megítélése sokkal problematikusabb, mint ott, ahol az ellenállás nagyrészt aktív eszközökkel folyt, s így antifasiszta volta egyértelműen kimutatható. Ehhez járult még az ötvenes évek hibás politikai szemlélete, amely az ellenállást lényegében csak a fegyveres harcra korlátozta. Ennek reakciójaként az utóbbi években fordított jelenség is megfigyelhető, amely minden náciellenes tevékenységet az antifasizmussal s az ellenállással akar azonosítani.

A történész körökben is vita tárgya — s még inkább az a népszerűsítő formában —, hogy antifasizmusnak tekinthető-e önmagában a náciellenesség. Mert találkozunk ilyen törekvésekkel is. Közelebb áll az antifasizmushoz, de még mindig vitatható az értéke, ha valaki azt csak propaganda, vagy szellemi síkra korlátozta és elzárkózott a cselekvő részvételtől. Vagy hogyan értékeljük a Magyarországon különösen erőteljes Hitler-, de egyben kommunistaellenes irányzatokat, amelyek a legtöbb esetben a náciellenes harcot alárendelték a belső társadalmi átalakulás küzdelmeinek, és az utóbbtól való félelem visszatartotta őket az aktív antifasiszta harctól is? Nálunk Magyarországon a polgári vonalon kifejlődő ellenállásban főként ez utóbbiak játszanak meghatározó szerepet. Vannak törekvések arra, hogy e polgári csoportok tevékenységében csak a Hitler-ellenesség-

get lássák és eltekintsenek annak egyéb vonatkozásaitól. Véleményünk szerint e kérdéseket a leegyszerűsítés helyett a maga ellentmondásosságában kell feltárni éppúgy, mint a fegyveres harcot tudatosan vállalók vagy abba belesodródók, esetleg éppen saját életüket mentők tevékenységét. A fegyveres partizánharc vállalásában végső soron a harcban való részvétel a döntő, mégsem lehet eltekinteni attól, hogy tudatosan, ösztönösen, vagy véletlenszerűen került valaki, vagy valakik a fegyveres harc katonáinak sorai közé. Még fontosabb, főként visszaemlékezések, memoárok, később keletkezett iratok esetében — a lehetőségek határain belül — a megfelelő *forráskritika*. Az antifasiszta ellenállás és partizánharc fogalmának tág, nem eléggé tudományos értelmezésében éppen a nem megfelelő forráskritika jelenti a legfőbb veszélyt. A többkötetes szintézis elkészülése előtt az ellenállás kérdésével foglalkozó történések fontos feladata lesz tehát ezekre a kérdésekre a tudományos értékű válaszadás, és az utóbbi években keletkezett nagyszámú memoár és újságcikk megfelelő forráskritika alapján történő összegezése, értékelése.

E nemzetközi kollokviumon szerzett tapasztalatok minden bizonnyal nagy segítséget jelentenek majd számunkra a magyar ellenállási mozgalom története további önálló és összehasonlító kutatásának és feldolgozásának munkájához.